

svjetskom ratu i njegove agonije u prihvatnim logorima Austrije, Mađarske i Češke. Ti su događaji značajno utjecali na istarsku demografsku sliku, ali i socijalne i gospodarske prilike za vrijeme, ali i u godinama nakon Prvog svjetskoga rata te čine teorijski okvir predstojećih znanstvenih istraživanja o tim temama.

Milan Radošević

Nevio Šetić,

Istra za talijanske uprave: o istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941., Zagreb: Dom i svijet i dr., 2008., 296 str.

Monografiju Nevija Šetića *Istra za talijanske uprave: o istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941.*, objavljenu u izdanju nakladničke kuće Dom i svijet uz sunakladništvo Družbe braće hrvatskoga zmaja i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, lako je uklopiti među recentne historiografske studije ovoga istarskog povjesničara srednje generacije. Nakon što je opsežnom studijom *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870. – 1915.*, objavljenom 2005. prikazao razvoj hrvatskoga političkog pokreta u Istri do Prvoga svjetskog rata kroz analizu sadržaja najvažnijeg preporodnoga lista, znanstveni ga je nerv, kako sam u Predgovoru (str. 7–10) kaže, natjerao da se zapita “što je bilo dalje s Istrom” (8).

Jačanje građanskoga sloja, formiranje zreloga političkog pokreta s priznatim vodstvom i stabilnom biračkom bazom, neosporni uspjesi u borbi za ravnopravnost hrvatskoga i slovenskog s talijanskim stanovništvom i sl. tek su izdvojene sastavnice kompleksnog procesa modernizacije istarskoga hrvatskog društva, prekinutog uslijed nepovoljnih okolnosti rata i poraća. Prvo poglavlje, naslovljeno “Prilike u Istri uoči i neposredno nakon rasula Austro-Ugarske Monarhije” (11–32), u osnovnim crtama opisuje razdoblje od sredine devetnaestog stoljeća do konca svjetskoga ratnog sukoba, oslanjajući se, među ostalim, i na dosadašnje autorove povjesničarske prinose.

Ako je izbijanje “Velikoga rata” značilo suspenziju dotadašnjih političkih aktivnosti i pasiviziranje, konfiniranje ili emigraciju istaknutih pojedinaca, surova realnost neposrednog poraća suočila je te iste pojedince, ali i čitavo istarsko stanovništvo, s bitno izmijenjenom situacijom. Prvotne nade hrvat-

skoga i slovenskog stanovništva Austrijskog primorja, probuđene raspadom austro-ugarske državne zajednice i uznapredovalim južnoslavenskim ujedinjavanjem, potrajale su tek nekoliko dana, raspršene talijanskom okupacijom što je, kroz diplomatska odmjeraivanja neravnopravnih snaga, ubrzo prerasla u uključivanje Istre u sastav talijanske države.

Kako je pečat međuratnoj Italiji prvenstveno utisnula svekolika fašizacija društva i javnog života, ona nije mimoišla ni nove talijanske teritorijalne stečevine, a teror koji se mogao osjetiti i prije Mussolinijeva uspona na vlast pokrenuo je emigrantski odljev “slavenskog” stanovništva. Ne upuštajući se u nepotrebno licitiranje brojka, Šetić se ipak poziva na trezvenu pretpostavku Vladimira Žerjavića, prema kojoj je iz hrvatskoga dijela Istre, za talijanske uprave, nasilno udaljeno oko 53.000 Hrvata (9). Kroz cjelinu “Istarska emigracija 1918. – 1941.” (33–154), opisano je podvajanje istarskoga hrvatskog nacionalnog korpusa, prouzročeno iseljavanjem zbog kojeg mnoge obitelji prolaze kroz bolan proces razdvajanja jer dio članova ostaje u svojim rodnim mjestima, a dio ih iz političkih i ekonomskih razloga napušta.

Prvi je dio poglavlja (33–96) posvećen nezavidnoj situaciji u kojoj su se našli neiseljeni Hrvati i Slovenci kroz godine suočeni sa sve jačim pritiskom da zapuste vlastitu narodnu opstojnost. Iako su visoki predstavnici službene talijanske politike i nakon Rapalskog ugovora u svojim istupima jamčili netalijanskom stanovništvu široka manjinska prava, istovremeno su odlučno otklanjali mogućnost ugovornog preuzimanja obaveza prema narodnim manjinama (58). To je omogućavalo da se, daleko od očiju međunarodne javnosti, prema hrvatskom i slovenskom stanovništvu provodi potpuno drugačija politika od proklamirane. I dok su službena tijela nove talijanske vlasti svoju nesklonost domicilnom stanovništvu iskazivala kroz karabinjersku brutalnost, internacije i konfinacije, sve veću opasnost predstavljaju fašističke skvadre i tzv. “arditi”. Iako su bile neregularne, vlasti su uglavnom tolerirale te dobrovoljačke skupine i njihova nedjela. One se već tijekom 1919. okreću napadima na različite institucije koje su nastale u prošlim desetljećima kao plod promišljenog rada na poboljšanju položaja hrvatskoga i slovenskog stanovništva. Paljeni su “narodni domovi”, tiskare, škole i zadruge (43–45), a sve su češći bili i fizički napadi na gradsko i seosko stanovništvo uz namjerno uništavanje njihove imovine (58). Izostanak ikakve ozbiljnije reakcije talijanskih vlasti ukazuje da su spomenuta eklatantna kršenja ljudskih i građanskih prava istarskih “Slavena” bila svojevrsan produžetak službene politike.

Tijekom dvadesetih godina uočljivi su pokušaji suprotstavljanja fašističkom nasilju organiziranim političkim akcijama *Političkog društva "Edinost"* i obnovljenog *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri* (63). Međutim, nakon što fašisti u Italiji osvajaju vlast, i službena je politika započela s uklanjanjem tragova hrvatske i slovenske opstojnosti u Istri. Kraljevskim su dekretom izmijenjeni netalijanski mjesni nazivi u često rogobatne talijanske oblike (65), likvidirane su hrvatske i slovenske osnovne škole (66), hrvatski je i slovenski jezik također ograničavan na privatnu sferu, a vrlo je marljivo provedena i talijanizacija netalijanskih prezimena (77). Hrvati i Slovenci uspijevali su do početka 1929. izdavati i nekoliko svojih listova, primjerice *Edinost*, *Pučki prijatelj* i *Istarska riječ*, ali sve stroži zakoni na koncu su doveli do njihova utrnuća (79).

Nasilje nad netalijanskim stanovništvom dovelo je i do nekoliko poznatijih sukoba. Prije uspostave fašističke vlasti to su svakako organizirani antifašistički otpor seljaka Proštine u veljači 1921. i štrajk labinskih rudara u ožujku iste godine. Oba su bunta ubrzo slomljena, a državne su vlasti, kroz surovost istražnoga postupka, iskazale netrpeljivost prema pobunjenom seljaštvu i rudarima. Suočen s raznim oblicima otpora režimu u anektiranim krajevima, ali i diljem Kraljevine Italije, fašistički je režim sredinom dvadesetih godina donio *Zakon o mjerama za zaštitu države* i osnovao *Specijalni tribunal za zaštitu države*. Ponižavajući sudski proces nekolicini mladića iz središnje Istre, okupljenih u tajne organizacije *Borba/TIGR*, i smrtna presuda Vladimiru Gortanu koncem 1929. (79–81) jasan su pokazatelj nesmiljenosti fašističkih vlasti u zatiranju svakog suprotstavljanja vlastima. U takvim su okolnostima Hrvati i Slovenci Istre tavorili sve do kapitulacije fašističkog režima, održavajući vlastiti identitet prvenstveno kroz tradicijsku, seosku kulturu.

Istovremeno s postupnim pogoršavanjem istarskih prilika, dio stanovništva pokušava zasnovati svoju egzistenciju izvan Istre (96–154). Emigrantski je val odveo raseljeno stanovništvo širom Kraljevine SHS, a seljačko je stanovništvo uključivano u kolonizacijske tokove prema Podravini, Slavoniji, Srijemu, Bačkoj, Banatu, Kosovu i Makedoniji (109). Osim toga, dio se istarskih emigranata zaustavio i u primorskim krajevima od Sušaka do Kotora. Ipak, nekoliko tisuća Istrana smjestilo se u Zagrebu i zagrebačkoj okolini, a njima Šetić posvećuje i najviše pažnje. Iako prati i političke aktivnosti predratnih političkih vođa, primjerice Spinčića i Laginje, autor je svoju povjesničarsku lupu usmjerio prvenstveno prema nezavidnim životnim okolnostima različitih slojeva raseljenog stanovništva.

U prvo vrijeme, emigranti su se u Zagrebu morali sami snalaziti za smještaj, postajući tako često dijelom gradske sirotinje. Intervencije Matka Laginje i nekolicine poznatijih Istrana potakle su gradske vlasti da im prepuste napuštene vojne barake na Ciglani koje su mnogima postale domom kroz iduće desetljeće (107). Hrvatski srednjoškolci iz Istre pretežno su smješteni u karlovačkom Đačkom domu, kolokvijalno znanom kao *Istarski internat* (115). Internat je 1925. premješten u Zagreb, gdje je također promijenio nekoliko adresa (125). Općenito, mladi su emigranti, svršivši kakvu obrtničku, stručnu ili učiteljsku školu, prilično brzo dolazili do zaposlenja i tako se brže prilagođavali životu u novoj sredini. Naravno, potraga za zaposlenjem odvodila ih je diljem Hrvatske pa i čitave Kraljevine SHS, ali ostaje činjenica kako su u južnoslavenskoj državi zasnovali egzistenciju kakva im je onemogućena u rodnom kraju.

Veze s rodbinom koja je ostala u Istri bile su onemogućavane brojnim zaprekama talijanskih vlasti, ali nisu se prekidale. Šetić na više mjesta prenosi svjedočanstva istaknutih emigranata, primjerice Mije Mirkovića (132–133) ili Ive Mihovilovića (131–132), o susretima razdvojenih obitelji preko granične žice na Rječini, pravilno uočivši važnost tih susreta za oblikovanje identiteta mladih Istrana izvan zavičaja. Na ugovoreni dan članovi bi razdvojenih obitelji tražili poznata lica na suprotnoj obali kako bi bar dovikujući se i mašući održali plamičak vjere u skoro zajedništvo.

S porastom broja emigranata i njihovih potreba u čitavoj Kraljevini SHS, kao i u Zagrebu, javila se zamisao o osnivanju društava koja bi ih okupljala i na svaki im način pomagala. Potkraj 1920. osnovana je *Jugoslavenska matica* s dvama zadacima: da pomaže istarskim izbjeglicama u osnovnim egzistencijalnim pitanjima te da podupire hrvatsko-slovenske ustanove u Istri, Rijeci i Zadru (110). Inicijativom Laginje i Ivana Zuccona, sredinom 1922. osnovano je *Prosvjetno i potporno društvo "Istra"* (111–112). Iako su pravila Društva propisivala razne zadaće u svrhu poboljšanja emigrantskog položaja, ono je ostvarivalo koliko je moglo, odnosno koliko su dopuštale skromne financije. Ovo Društvo bilo je sredinom tridesetih godina potresano sukobima unutar vodstva, ali razmimoilaženje nije utjecalo na smanjenje aktivnosti (141–143). Budući da su na području Jugoslavije do sredine 1931. godine postojala 23 društva koja su okupljala emigrante iz Istre, osnovan je krovni *Savez jugoslavenskih emigranata iz Julijske krajine* (133).

Stambeno se pitanje sporo rješavalo jer izbjegli Istrani uglavnom nisu imali potrebnu financijsku moć. Tako je 1926. osnovana zadruga za izgradnju

malih obiteljskih kuća i stanova za potrebe istarskih radnika-emigranata, ali ona je do 1930. uspjela podići tek nekoliko objekata (125). Znatan je napredak ostvaren inicijativom gradskih vlasti tek između 1930. i 1932. izgradnjom tzv. "Istarske kolonije" (139). U te su kuće konačno preseljeni stanovnici dotrajalih "istarskih baraka", čime im je znatno poboljšana kvaliteta života. Tako je zagrebačka Trešnjevka postala stjecištem izbjeglih Istrana u hrvatskom glavnom gradu.

Tridesete godine dvadesetog stoljeća za istarske su izbjeglice u Zagrebu, među ostalim, obilježene uzletom vlastitog tiska. Šetić je posljednje poglavlje svoje monografije posvetio upravo emigrantskim glasilima (155–255), odnosno analizi objavljivanih tekstova. Najviše je prostora posvećeno najjačem organu, listu *Istra* (158–220), te raznolikim koncepcijama njegovih urednika Ernesta Radetića (158–194 i 217–220), Ive Mihovilovića (195–214) i Tone Peruška (215–217). Osim toga, razmjerni prostor posvećen je *Malom Istraninu* (221), *Istraninu* – listu istarskih srednjoškolaca u emigraciji (221–234), kalendarima *Emigrant* (235–236), *Soča* (236–238) i *Jadranski kalendar* (239–241) te izdanjima *Istarske naklade*, osnovane 1939. godine, koji su odražavali ideološka razmimoilaženja među emigrantskim vodstvom, ali i nervozu predratnih godina (242–255).

Intenzivna politička, društvena i tiskarska djelatnost istarske emigracije ugušena je zabranom djelovanja emigrantskih društava i njihovih listova u Jugoslaviji, koju je jugoslavenska vlada, izbjegavajući zaoštavanje odnosa s Italijom, donijela krajem 1940. godine. Srećom, teške godine emigracije jednog dijela istarskih Hrvata bližile su se kraju, jednako kao i nezavidan položaj njihovih obitelji pod fašističkim režimom. Oni koji su uspjeli preživjeti užase Drugoga svjetskog rata uskoro su svjedočili priključenju zapuštenog zavičaja matici domovini.

Šetićeva će monografija svojom informativnošću i preglednošću zasigurno biti od koristi svakom čitatelju zainteresiranom za istarske međuratne (ne)prilike.

Mihovil Dabo